

ANDRZEJ PELISIAK

PRADŁA, STAN. 1, WOJ. CZĘSTOCHOWA. ZE STUDIÓW NAD REJONEM OSADNICZO-PRACOWNIANYM NAD RZEKĄ KRZTYNIĄ

Podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych w maju 1949 r. przez zespół ówczesnego Zakładu Prehistorii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem K. Jażdżewskiego odkryto w partii górnej części dorzecza Pilicy szereg punktów osadnictwa pradziejowego¹. Jednym z ciekawszych jest stanowisko 1 w Pradłach, woj. Częstochowa, które, jak pokazały badania powierzchniowe przeprowadzone przez J. Kopacza i A. Pelisiaka w 1984 r., znajduje się w centrum dużego kompleksu osadniczo-pracownianego². Niniejsza publikacja, po opracowaniu materiałów ze stanowiska 1 w Bonowicach³ oraz badaniach wykopaliskowych przeprowadzonych na stanowisku 3 w Pradłach⁴, stanowi kolejny etap prac nad rozpoznaniem archeologicznym dorzecza Krztyni.

Stanowisko leży w obrębie wsi⁵, na skraju lewobrzeżnej terasy nadzalewowej Krztyni, ok. 100 m na zachód od współczesnego koryta rzeki i ok. 400 m na NNE od kościoła w Pradłach. W czasie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1984 r. stwierdzono, że materiał zabytkowy występuje na powierzchni ok. 1,5 ha, przy czym ze względu na pokrycie lasem znacznej części stanowiska jego granice nie wszędzie są wyraźne.

Przedmiotem opracowania są materiały pochodzące z badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1949 r.

MATERIAŁY

Powierzchniowy charakter materiałów pozyskanych w czasie przypadkowej selekcji nie upoważnia do przeprowadzenia szczegółowej statystyki zarówno frekwencji poszczególnych grup zabytków w zbiorze, jak i też ich wielkości. Dlatego ograniczymy się do uwag ogólnych, uwypuklając jedynie niektóre elementy, będące: po pierwsze wyraźnie reprezentowane w materiale, po drugie w przekonaniu autora istotne dla problematyki funkcjonalno-chronologicznej.

Na stanowisku reprezentowane są trzy podstawowe odmiany surowców krzemiennych. Dominującym w posiadanej kolekcji (1129 okazów) jest krzemień zbliżony cechami makroskopowymi do wydzielonej przez M. Kaczanowską i J. K. Kozłowskiego odmiany G⁶. Drugą o wiele

¹ W. Chmielewski, *Badania terenowe łódzkiego ośrodka prehistorycznego w 1949 r.*, „Z otchłani wieków”, R. XIX: 1950, z. 5-6, s. 97.

² J. Kopacz, A. Pelisiak, *Rejon pracowniano-osadniczy nad Krztynią. Z badań nad technikami produkcji siekier*, Spraw. Arch., t. 40: 1988, s. 347-356.

³ A. Pelisiak, *Neolityczne i wczesnobrązowe materiały ze stanowiska 1 w Bonowicach, woj. częstochowskie* (w druku).

⁴ J. Kopacz, A. Pelisiak, *Z badań rejonu pracowniano-osadniczego nad Krztynią, stan. 3, Pradla, woj. Częstochowa (Pracownia krzemieniarska)*, Spraw. Arch., t. 39: 1987, s. 131-154.

⁵ Kopacz, Pelisiak, *Z badań...*, ryc. 1.

⁶ M. Kaczanowska, J. K. Kozłowski, *Studia nad surowcami krzemiennymi południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, AAC, t. 16: 1976, s. 207.

mniej liczebną grupę tworzą zabytki wykonane z krzemienia czekoladowego (8 okazów). Śladowo reprezentowany jest krzemień jurajski podkrakowski odmiany A⁷. Jednego zabytku ze względu na przepalenie nie sklasyfikowano surowcowo.

Krzemień jurajski G. Wyróżniono jeden egzemplarz zniszczonego półwytworu siekiery czworosciennej o romboidalnym przekroju (ryc. 1:1).

Najliczniejszy zbiór form narzędziowych stanowią narzędzia „nożowate”⁸. Wśród nich dominują formy wykonane z odłupków (19 okazów), z których największy osiąga rozmiary 58 × 60 × 11 mm, a najmniejszy 22 × 16 × 6 mm (ryc. 1: 3,4,6-9; 2: 1,3,5,7; 3). Zabiegi przygotowawcze stosowane w kształtowaniu narzędzi tej grupy ograniczały się jedynie do powierzchniowej korekty kształtu oraz poprawy wartości użytkowej części pracujących. Wydaje się, że oba te kierunki działań były ściśle ze sobą powiązane. W przypadku materiałów ze stanowiska 1 w Pradłach egzemplifikują się one retuszem najczęściej jednej krawędzi, a w jednym przypadku dookolnym. Retuszowano przeważnie stronę wierzchnią (w 12 przypadkach), niekiedy stronę dolną (w przypadku 6 okazów). Narzędzie mające retusz dookolny charakteryzuje się nieregularnością wykonania. W jednym przypadku zarejestrowano retusz obustronny, przy czym obejmował on tylko jedną krawędź.

W zbiorze narzędzi „nożowatych” wyróżniają się trzy okazy wykonane z masywnych, nieregularnych wiórow lub raczej odłupków o proporcjach wiórowych (ryc. 1: 5; 4: 1). Egzemplarz największy ma wymiary 67 × 28 × 14 mm, najmniejszy 38 × 19 × 8 mm. Retusz ma charakter obulub jednostronny, zarówno na stronie wierzchniej, jak i spodniej. Negatywy po odbiciach formujących krawędzie wchodzą daleko na powierzchnie boczne. Ze względu na rozmiary oraz rodzaj śladów po zabiegach produkcyjnych w stosunku do największego okazu zachodzi prawdopodobieństwo, iż mógł on stanowić zarzucony półwytwór siekiery dwuosiennej.

Elementem charakterystycznym wśród narzędzi „nożowatych” jest okaz wykonany z surowiaka, którego jedna krawędź jest jednostronnie retuszowana.

Dopełnieniem kolekcji form narzędziowych wykonanych z krzemienia jurajskiego odmiany G są: jeden regularny wiór od rdzenia jednopiętowego z fragmentarycznie retuszowanymi krawędziami (wym. 57 × 18 × 7 mm) oraz regularny wiór ze spracowanymi wyraźnie krawędziami o wymiarach 38 × 8 × 4 mm.

Rdzenie reprezentowane są przez pięć okazów. Wśród nich wyróżniono: 2 rdzenie odłupkowe (ryc. 2: 6), wielościenne z wielokrotnie zmienianą orientacją; 2 wiórowe (jeden zachowany fragmentarycznie) dwupiętowe (ryc. 4: 4), silnie wyeksploatowane, oraz jeden rdzeń wiórowy ze starannie przygotowanymi bokami i piętami, z odłupkami położonymi przeciwstawnie pod kątem prostym (ryc. 1: 2). W takim położeniu pięta jednej odłupki była jednocześnie bokiem drugiej.

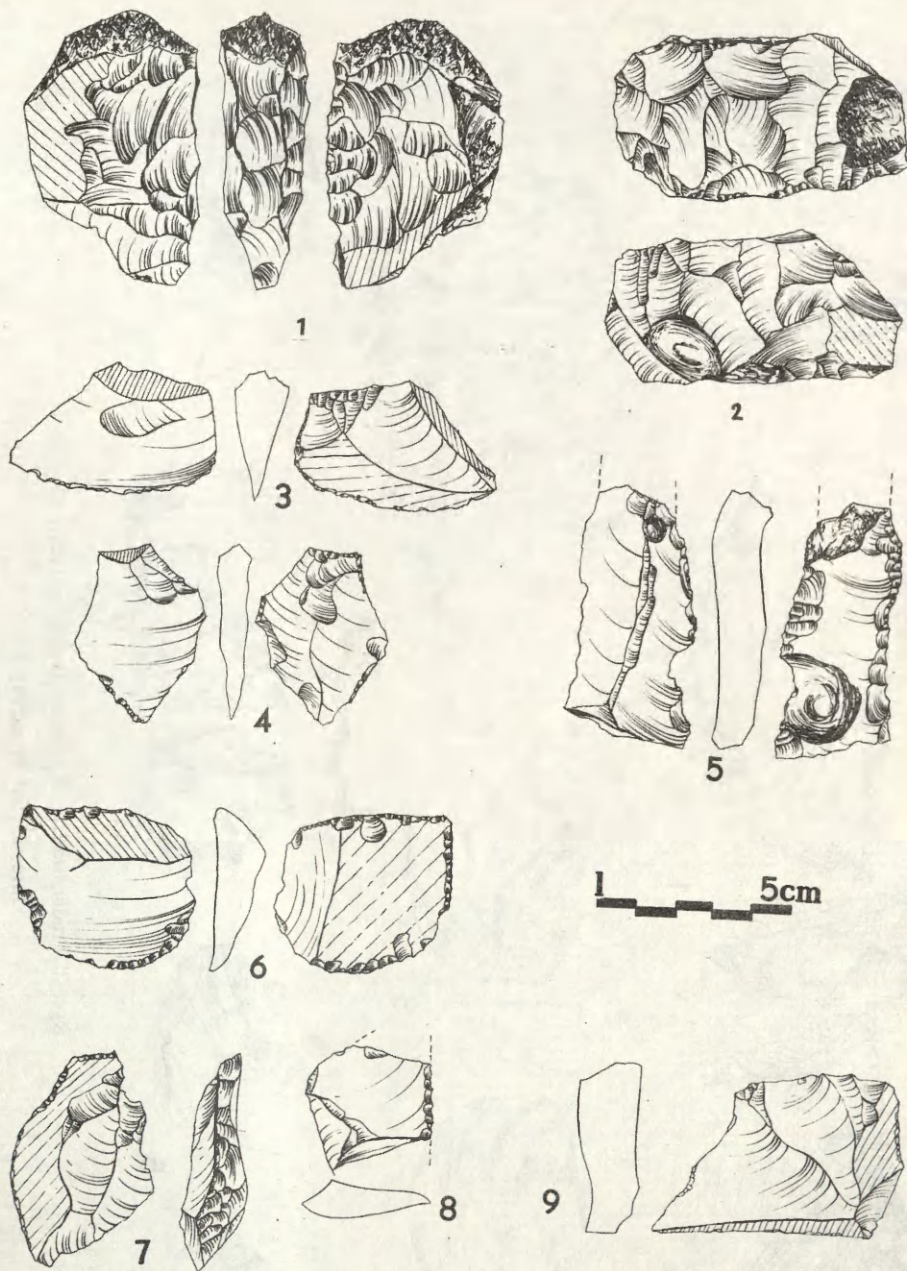
Odłupki stanowią najliczniejszą grupę zabytków. Wśród 504 okazów wyróżniono 25 odłupków korowych i częściowo korowych, 14 o powierzchni naturalnej, 237 z jednokierunkowymi negatywami na powierzchni, 163 wielokierunkowe oraz 63 zachowane fragmentarycznie. Wymiary okazów największych, określane jako wartość metryczna pomiędzy najodleglejszymi punktami na krawędziach, dochodzą do 90 mm.

Elementem zauważalnym ilościowo są także łuszczyki. W grupie liczącej 119 okazów wyróżniono 8 łuszczyk korowych, 53 jednokierunkowe oraz 55 wielokierunkowych.

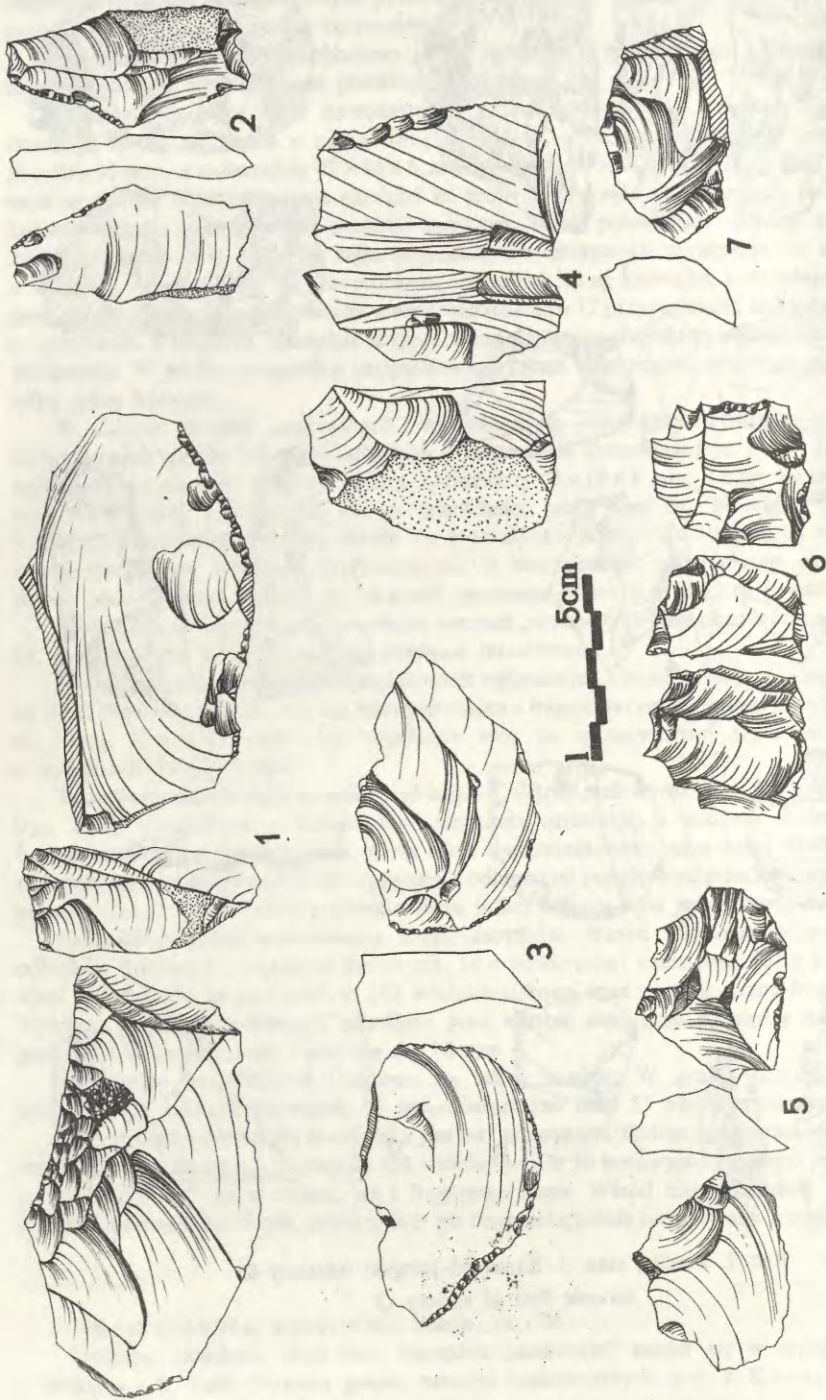
Istotny dla problematyki stanowiska jest fakt uchwycenia śladów stosowania techniki rdzenia wiórowego. Jest to przede wszystkim 108 wiórow (w tym 10 korowych) od rdzenia jednopiętowych zachowanych zarówno w całości, jak i fragmentarycznie. Wśród nich najdłuższe dochodzą do 85 mm, najkrótsze do 35 mm. Jeden z nich ma fragmentarycznie retuszowane krawędzie (ryc. 4: 2).

⁷ Kaczanowska, Kozłowski, *Studia...*, s. 204.

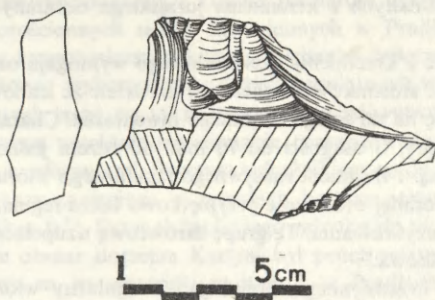
⁸ Grupa określona tutaj jako narzędzia „nożowate” mieści się w wyróżnionej przez J. Kopacza i P. Valde-Nowaka grupie narzędzi funkcjonalnych, por. J. Kopacz, P. Valde-Nowak, *Episzurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych*, APolski t. 32: 1987, z. 1, s. 55-92.

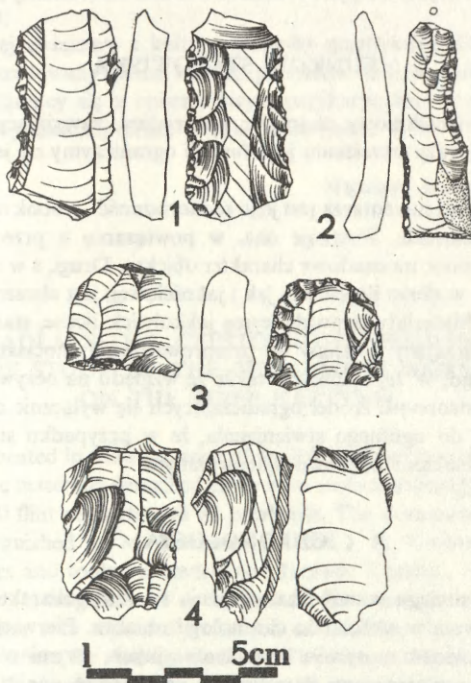
Ryc. 1. Pradła, stan. 1. Krzemień jurajski odmiany G
Jurassic flint of variety G

Ryc. 2. Pradła, stan. 1. Krzemień jurajski odmiany G
Jurassic flint of variety G

Ryc. 3. Pradła, stan. 1. Krzemień jurajski odmiany G
Jurassic flint of variety G

Ryc. 4. Pradła, stan. 1. Krzemień przepalony — 3; pozostałe — krzemień jurajski odmiany G
Burnt flint — 3; the rest. Jurassic flint of variety G

Znamienne dla eksploatacji rdzeni wiórowych jest także występowanie zatępców (7 okazów) i podtępców (2 okazy).

Do omawianej grupy włączono także 69 wiórów nieregularnych, które mogły powstać zarówno w czasie procesu eksploatacji rdzeni wiórowych, jak też w trakcie innych zabiegów produkcyjnych.

Poza wymienionymi wyżej w grupie wiórów wyróżniono także jeden okaz odbity od rdzenia dwupiętowego.

Zbiór zabytków wykonanych z krzemienia jurajskiego odmiany G zamyka 175 okruchów przemysłowych.

Przedmioty wykonane z krzemienia czekoladowego wymagają osobnego potraktowania. Ta kategoria surowcowa, choć stosunkowo nieliczna w materiale ze stanowiska (jedynie 8 zabytków), dość wyraźnie wyróżnia się na tle całego zebranego inwentarza. Charakter typologiczny określają tu bardzo regularne 4 wióry, o długości do 70 mm, od rdzeni jednopiętowych, oraz narzędzia wiórowe. Tymi ostatnimi są: 1 fragment masywnego regularnego wióra z jedną krawędzią drobno retuszowaną na stronie spodniej oraz część przypiętkowa także regularnego wióra z krawędziami noszącymi wyraźne ślady użytkowania. Tę grupę surowcową uzupełniają jeszcze: odłupek korowy oraz łuszcza wielokierunkowa.

Przeгляд inwentarza krzemiennego zamykają: 1 regularny wiór, wykonany z krzemienia jurajskiego podkrakowskiego odmiany A, oraz przypiętkowa część dużego wiórowca, wykonanego z regularnego wióra z krawędziami bocznymi retuszowanymi na stronie wierzchniej (ryc. 4: 3). Ze względu na przepalenie ostatniego zabytku nie udało się sklasyfikować surowcowo.

Poza materiałami krzemiennymi z powierzchni stanowiska zebrano także dość liczną kolekcję fragmentów ceramiki liczącą 58 okazów. Strona technologiczna całego zbioru prezentuje się jednolicie, a cechą charakterystyczną jest obecność w masie ceramicznej gruboziarnistego tłuczni.

FUNKCJA STANOWISKA

Ze względu na powierzchniowy charakter materiałów, zawężający możliwości poznawcze problematyki stanowiska, przy określaniu jego funkcji ograniczymy się jedynie do kilku spostrzeżeń.

Cechą pierwszoplanową inwentarza jest jego różnorodność — obok materiałów krzemiennych występuje tam także ceramika. Wskazuje ona, w powiązaniu z przedmiotami krzemiennymi noszącymi ślady użytkowania, na osadowy charakter obiektu. Drugi, a w inwentarzu krzemiennym najwyraźniejszy zarówno w sferze ilościowej, jak i jakościowej, jest element produkcyjny związany z wytwarzaniem siekier. Materiały poprodukcyjne jakkolwiek liczne, stanowią jednak zbiór form przypadkowych, nie stwarzający podstaw do przeprowadzenia chociażby schematycznej rekonstrukcji cyklu wytwórczego. W tej sytuacji, a także ze względu na oczywistą w przypadku badań powierzchniowych jednostronność źródeł ograniczających się wyłącznie do materiału ruchomego, zawężmy nasze wnioski do ogólnego stwierdzenia, że w przypadku stanowiska 1 w Pradłach mamy do czynienia z obiektem osadowo-pracownianym.

CHRONOLOGIA

W inwentarzu omawianego stanowiska wyróżnia się kilka charakterystycznych elementów, mających walory poznawcze w określeniu chronologii obiektu. Pierwszym z nich jest ceramika, która, jakkolwiek pozbawiona motywów ornamentacyjnych, swymi cechami technologicznymi dość wyraźnie łączy się z materiałami datowanymi na przełom neolitu i epoki brązu oraz na wczesną epokę brązu. Także wczesnobrązową metrykę może posiadać przynajmniej część zabytków krzemiennych określanych przez nas jako narzędzia „nożowate”. Są to formy powszechnie występujące w zespołach pochodzących z tego obszaru. W tym horyzoncie czasowym umieścilibyśmy także rdzenie odłupkowe.

Obecność wiórów i inne dowody na stosowanie na stanowisku eksploatacji rdzeni wiórowych mogą być tutaj elementem o szerszych ramach chronologicznych. Rozpatrując tę grupę zabytków należy zwrócić uwagę po pierwsze na fakt występowania podobnych elementów na osadach związanych chronologicznie z epiznurowym, przykarpackim kręgiem kulturowym strefy B, np. w oddalonych o ok. 15 km Bonowicach⁹, po drugie na funkcjonowanie w dorzeczu Krztyni

⁹ Pelisiak, *Neolityczne i wczesnobrązowe...*

stanowisk związanych najprawdopodobniej z kulturą pucharów lejkowatych, czego przykładem może być pracownia czworościennych siekier krzemiennych w Pradłach, stan. 3¹⁰.

Charakterystyczną dla krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych grupą zabytków na stan. 1 w Pradłach są wiórowce wykonywane z dużych regularnych wiórów. Prawdopodobnie z kulturą pucharów lejkowatych łączy się także wspomniany półwytwór siekiery czworościennej.

Odmiennością stylistyczną wyróżnia się starannie przygotowany rdzeń wiórowy z dwoma ustawionymi przeciwstawnie odłupniami. Pewnym wskaźnikiem co do jego pozycji chronologicznej mogą być podobne okazy znalezione w zespołach kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej z Łykowego, stan. 1, woj. Sieradz¹¹. Przynależności tego zabytku do tej właśnie kultury nie można wykluczyć, tym bardziej że obszar dorzecza Krztyni był penetrowany przez grupy jej ludności. Dowodów na to dostarczają m. in. materiały ze stan. 2. w Pradłach, gdzie poza inwentarzem krzemiennym znaleziono bardzo charakterystyczną dla tego kręgu kulturowego ceramikę¹².

Innym, wyraźnie poświadczonym na stanowisku 1, horyzontem chronologicznym jest schyłkowy paleolit manifestujący się obecnością wióra od rdzenia dwupiętowego oraz dwóch rdzeni dwupiętowych.

Podsumowując należy stwierdzić, że stanowisko 1 w Pradłach jest obiektem wielokulturowym, na którym można wydzielić cztery fazy osadnictwa:

- 1 – schyłkowy paleolit;
- 2 – neolitu strefy leśnej związany z kulturą ceramiki grzebykowo-dołkowej;
- 3 – neolityczny, reprezentowany przez kulturę pucharów lejkowatych;
- 4 – wczesnobrązowy, łączący się z episznurowym przykarpackim kręgiem kulturowym, który klasyfikujemy w wydzielonej przez J. Machnika strefie B¹³.

*Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
w Łodzi*

ANDRZEJ PELISIAK

PRADŁA, SITE 1, CZĘSTOCHOWA PROVINCE.
NOTES ON THE STUDY OF THE SETTLEMENT-WORKSHOP REGION
ON THE RIVER KRZTYNIA

Site 1 at Pradła is located in the edge zone of the left bank terrace of the river Krztynia, lying above the floodplain. The materials described come from surface investigations carried out in 1949. They include about 1160 flint artifacts and 68 potsherds. The dominant raw material is Jurassic flint of variety G, distinguished by M. Kaczanowska and J. K. Kozłowski. Other kinds of flint include: chocolate (blades and tools on blades) and Jurassic Kraków, variety A (one blade). The flint material comprises: (1) fragment of an unfinished flint axe; (2) unfinished bifacial axe; (3) polyhedral cores for flakes with repeatedly changed orientation; (4) a core for blades with two opposed flaking surfaces where the striking platform of one forms the side of the other; (5) opposite platform cores; (6) knife-like tools on flakes or blades; (7) cortex and/or natural surface flakes and flakes with mixed scars; (8) flakes from bipolar cores; (9) blades removed from single platform cores, blades removed from opposite platform cores, irregular blades which might have been formed during the exploitation of a core for blades or during the production process as well.

¹⁰ Kopacz, Pelisiak, *Z badań...*

¹¹ Materiały nie publikowane łaskawie udostępnione przez K. Cyrka, za co składam w tym miejscu serdeczne podziękowania.

¹² Pradła, stan. 2, materiały w zbiorach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

¹³ J. Machnik, *Frühbronzezeit Polens*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977, ABB. 4.

The site is of habitation-productive character. The following chronological horizons have been distinguished:

- (1) Late Palaeolithic – blades removed from opposite platform cores and opposite platform cores,
- (2) The Funnel Beaker culture – regular blades, an unfinished tetrahedral axe,
- (3) Pit-comb Ware culture – a core for blades with two flaking surfaces,
- (4) Epi-Corded Carpathian culture circle – pottery, unfinished lenticular axes, cores for flakes, knife-like tools.